

MARÓTHY SZILVIA

Koháry István „paraszt versei”

A hazai irodalomelméleti gondolkodás feltárásában különösen érdekes azon korszak vizsgálata, mely során az európai retorikai és poétikai hagyomány értelmezése és művelése fokozatosan magyar nyelvűvé válik. Máig alapmű e téren Bán Imre monográfiája,¹ meghatározó az ő nyomdokain is haladó Bartók István² és Kecskeméti Gábor³ munkássága, valamint Kecskés András verselméleti gondolkodással foglalkozó könyve.⁴ A korabeli retorikai és poétikai gondolkodás irodalmi művekre való vetítését tűzi szalagjára a Horváth Iván megalapozta történeti poétika módszertana is.⁵

Ennek apró szeletével, egy irodalomelméleti fogalomként is értelmezhető kifejezéssel, a „paraszt versek”-kel foglalkozom – elsősorban annak Koháry István költészetébe való beágyazottságával. A kifejezés eddig ismert szöveghelyein (Szenci Molnár Albert *Psalterium*-előszava és Wathay Ferenc XIX. éneke) túl ugyanis még eggyel biztosan számolhatunk: Koháry *Fűzfa versek* kompozíciójának nyitó darabjában.

„Paraszt versek”

Szenci Molnár Albert a *Psalterium* előszavában⁶ nemcsak a kötetre vonatkozó költői programját fogalmazza meg, hanem képet alkot a magyar költészet helyzetéről is: megállapításai máig a korabeli irodalomelméleti gondolkodás feltárásának középpontjában állnak. Verstani megjegyzései, mint Horváth Iván, majd Tóth Tünde rámutatott, a metrikával, a

* A tanulmány első változata a Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciáján hangzott el 2016. ápr. 9-én. Értékes észrevételeikért hálával tartozom Bartók Istvánnak, Szabó Andrásnak és Vadai Istvánnak.

1 BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek).

2 BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Universitas–Akadémiai, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika).

3 KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaldott ékes és mesterséges szállás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok).

4 KECSKÉS András, *A magyar verselméleti gondolkodás története a kezdetektől 1898-ig*, Bp., Akadémiai, 1991.

5 HORVÁTH Iván, *Történeti poétika és magyar irodalomismeret*, Literatura, 7(1980), 219–227.

6 SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum, Szent David királynac es prophetanac szaz ötven soltari [...]*, Herborn, 1607 (RMNy 962), 9v–12r. Az előszót H. HUBERT Gabriella elektronikus kiadásából idézem: *Lelki énekekről régi magyarok: A régi magyar gyülekezeti énekeskönyvek előszavai*, szerk., s. a. r., jegyz. H. HUBERT Gabriella, Bp., Gépeskönyv (Hálózati Kritikai Kiadássorozat), 1999; <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/eloszo/> (2017. 05. 01). Lásd még Uő, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., Universitas, 2004 (Historia Litteraria, 17), 321–495.

rímmel, s a tipográfiával egyaránt foglalkoznak.⁷ Szenci Molnár a verset a verstani egységek építőelemeként mutatja be: a *paraszt versek* kifejezés is ebben a környezetben fordul elő.

Tóth Tünde tanulmányában e kifejezéssel külön nem foglalkozik, a *Psalterium*-előszó irodalomelméleti kifejezéseit azonban egy lábjegyzetben összegyűjti. Ezek között a „(paraszt) versekben vadnac foglalván”⁸ is szerepel: a *paraszt* jelzőt tehát nem feltétlenül tekinti az irodalomelméleti kifejezés részének.

Bartók István a *paraszt verseket* az *ékesb versek* ellentétéként értelmezi. Utóbbiról megállapítja, hogy az ornatus retorikai eszközének felel meg: a „paraszt versek” következésképp – a gondolatmenetet kissé leegyszerűsítve – szintén retorikai kifejezés, s az ornatust nélkülöző, dísztelen verseket jelenti.⁹ Elsősorban Szenci Molnár előszavára és szótáraitra alapozott értelmezését alátámasztja a *paraszt* szó jelzőként való használata. Szabó T. Attila gyűjtésében jelentése lehet: ’gyalulatlan, kifaragatlan, festetlen’ például egy 1608-as forrásban: „Vagion három Nozolia, Az ketty faragatos es festet, az harmadik feier es paraszt”. Egy másikban 1656-ból: „Vagy(on) egy hitvan paraszt fejer asztal”.¹⁰ A ’durva, díszítetlen, hímezetlen’ jelentést a Czuczor–Fogarasi szótár is rögzíti, akárcsak a történeti-etimológiai szótár.¹¹ Szenci Molnár szótárában a *parasztul* megfelelői: *inculte, rustice, rusticatim*. Megjegyzendő a *paraszt* mint melléknév a szótárában nem szerepel.¹² Szenci Molnár használatában a *paraszt versek* feltehetően a dísztelen, műveletlen verseket jelenti: de retorikai vagy verstani értelemben?

Látom pedig aztis, hogy az D[omi]n[us] Scarice’us es ez előt meg mondot fő emberek Psalmusi kivöl, némelljec igen paraszt versekben vadnac foglalván: Noha még az szent léleknekis kedves az versec szép eggyező volta; a mint megtettzic az Alphabetum rendire irt Psalmusokbol. Kik közöl az 119 Soltar az Alphabetumnac mindenic bötün nyoltznyoltz verset kezd el az Sido Soltar könyvben. Az régi Magyar énekekben pedig avagy semmi egyenlő terminatioc nem voltac, avagy tiz versis egy másután mind egy igében ment ki, a honnan az historias énekekben, számtalan az soc *Vala vala vala*.¹³

7 HORVÁTH Iván, „Számtalan az soc *Vala vala vala*” = Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszansz, Szeged, 1978 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 4), 183–188; Tóth Tünde, „Egy vers nemének megjobbítot modgyai”: Szenci Molnár Albert a versről, ItK, 97(1993), 501–510.

8 TÓTH, i. m., 503. Lásd még Uő, *paraszt versek* = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, minden kor, a főszerkesztő, Kőszeghy Péter LX. születésnapjára, szerk. BARTÓK István et al., Bp., reciti, 2011, 227.

9 BARTÓK István, „Paraszt versek” és „ékesb versek”: Poétikai fogalmak a XVI–XVII. századi magyar irodalmi gondolkodásban = A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században: A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai, szerk. ÖTVÖS Péter et al., Szeged, Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2005, 191–201, itt: 196–201.

10 Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, X, gyűjt. SZABÓ T. Attila, főszerk. VÁMSZER Márta, Kolozsvár–Bp., Erdélyi Múzeum-Egyesület–Akadémiai, 2000, 477.

11 CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, A magyar nyelv szótára, V, Pest, Athenaeum, 1870, 70. Internetes kiadás: Ua, Bp., Arcanum, 2004, <http://adtplus.arcanum.hu/en/collection/CzuczorFogarasi/> (2017. 05. 01; a továbbiakban: CzF); A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 3, főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1976, 102.

12 Lásd még Szenci Molnár szótárából: *Paraszttság, Rusticitas, Barbaria*. *Paraszt szabaso, Subrusticus, Subagrestis*. *Parasztul, Rustice, Rusticatim, Inculte*. Barbáries, *Paraszttság, Gorombaság*. Köszönet illeti Bartók Istvánt, hogy fölhívta a figyelmemet számos további fontos előfordulásra.

13 SZENCI MOLNÁR, 11r–11v.

Az *ékesb versek* szintén e bekezdésben ugyan, de jóval lejjebb szerepel. A *paraszt versek* ellentéte e szöveghelyen véleményem szerint nem ez, hanem „az versec szép eggyező volta”, kifejtése pedig a „semmi egyenlő terminátioc nem voltac” szöveghely. Előbbi a dallam, a metrikai képlet és a rímképlet éneken belüli egyezését jelentheti, tehát ezek egymáshoz való viszonyát.¹⁴ Tóth Tünde értelmezését támasztja alá Szenci Molnár szótárában az „Eggyezőénekles, *Concentus*” megfeleltetés is. De az „eggyező volta” az adott tulajdonság (pl. szótagszám, rím) éneken belüli egyezésére, ismétlődésére is vonatkozhat: a „semmi egyenlő terminátioc” már konkrétan a rímek hiányára utal. A *paraszt versek* tehát olyan egyszerű versek, melyek például a rímelést nélkülözik – nem pedig a retorikai értelemben vett ornatust.

Szenci Molnárt megelőzően Wathay Ferenc *Énekeskönyvében* is felbukkan a *paraszt versek* kifejezés, melyre Ács Pál hívta fel a figyelmet.¹⁵ Verseit Wathay török rabsága során írja az előszó és a kolofonok, szerzői datálások szerint – a kötet végleges formáját vagy ekkor vagy 1606-os szabadulása után nyerhette el.¹⁶ A XIX. éneket (az énekeskönyvben: 81a–82a) 1604 nyarára datálja a kritikai kiadás.¹⁷ Ha ezt elfogadjuk, Wathay-nál adathozható elsőként a versek *paraszt* jelzővel való illete.

De mit jelent Wathay-nál a kifejezés? A szövegkörnyezet kevésbé ad támpontot a megértéshez:

Witeszek thitekett ez paraztt Versekuell
Egi Tarsatok köszöntt igen io szuiuell,
Ky uala nem reghen köztetek io neuell,
Most penig rakodott Rabsagnak Terheuell¹⁸

Ács Pál egyenesen a felező tizenkettesre vonatkoztatja a *paraszt verseket*. Bartók István a kifejezés jelentését illetően nem foglal állást: azt szerénykedő fordulatként értelmezi.¹⁹ Wathay talán valóban verstani értelemben használja a kifejezést, s a felező tizenkettesen túl ez vonatkozhat az egyszerű *aaaa* rímelésre is. De nem zárnám ki Wathay esetében azt sem, hogy retorikai értelemben szerepel a fogalom. A nagy költőelőd, Balassi Bálint imitációjának vállalt szerénysége nemcsak a verselés egyszerűségében merül ki, hanem a vitézi téma kevésbé elmés, díszes megjelenítésében is.

A *paraszt verseknek* az idézett két szöveghelyen túl más korabeli, vagy korban ezeket megelőző előfordulásáról nincs tudomásom. Eddigi vizsgálataim nem vezettek eredményre e két előfordulás és a Kohárynál szereplő *paraszt versek* közötti közel egy évszázados hiátus betöltését illetően. A ’díszítetlen, (meg)műveletlen versek’ értelmezést azonban néhány további példával szeretném alátámasztani.

14 TÓTH, „Egy vers neménec...” i. m., 504.

15 ÁCS Pál, *Áldott filemile*, ItK, 83(1979), 173–186.

16 VÖ. BENDA Kálmán, *Adalékok Wathay Ferenc életéhez*, ItK, 72(1968), 211–213.

17 *A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, kiad. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1959 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1), 571.

18 Uo., 219.

19 ÁCS, i. m., 174; BARTÓK, „Paraszt versek”..., i. m., 199.

A 16. századi költészet RMKT-sorozatok felölelte anyagában a *paraszt versek*, vagy ehhez közeli, irodalomelméleti szempontból érdekes kifejezést nem találtam.²⁰ Áttekintve a 16–17. század énekeskönyveinek fontosabb előszavait, az is kiderül, hogy közülük Szenci Molnárén kívül más nem használja a *paraszt versek* jelzős szókapcsolatot, s a *paraszt* jelzőt sem verstani jellemzőként. Az *Öreg Graduál* előszavában (Geleji Katona István) a „paraszt dudolás, danolás, és su'vo'ltés” a „mesterse'ges musikai zengedezés” ellentétéként szerepel. Ugyanitt a „paraszt” az írás jelzőjeként is többször előfordul, s a hibás helyesírásra vonatkozik, melyet – s a nyomdász, aki elkövette – Geleji Katona több ízben igyekszik elmarasztalni, illetve javítani.²¹

A paraszt beszédmód mint az ékes beszéd ellentéte, tehát a retorikai eszköztár által reflektálatlanul hagyott beszédként jelenik meg Medgyesi Pál *Praefatió*jában is, a szöveghelyet Bartók István idézi: „Ezzel-is nem azt akarom, hogy nem kellene a'rendes és ékes szó ejtésekre, szó elegyetésekre, foglalásokra nézni, tsak szintén mint a' Parasztok, olly formán mondván-ki mindent; hanem hogy az helyessen szóllásban-való igyekezetünk, mindenben igaz Magyar módon essék, semmit nem hajtván Deák s-több formákra.”²² A paraszt és az emelkedett biblikus beszédmód ellentéte adja a *Salamon és Markalf* komikumát is. Míg Salamon így kezdi bemutatkozását: „Én vagyok a tizenkét Pátriárkának nemzetségéből való”, Markalf így: „Én vagyok a tizenkét Parasztságnak nemzetségéből”.²³

A herborni *Psalterium* későbbi kiadásai nem hozzák Szenci Molnár Albert előszavát. Misztótfalusi Kis Miklós egyik 1686-os amszterdami kiadása (RMK 1346) előszavában találni egyedül a Molnáréval egybecsengő szembeállítás: az „írástudatlanság mocska, parasztsága, setétsége, félszége és nyavalyája” ellenében az írástudás „ékessége, nemessége, világa és boldogsága” áll.²⁴

Koháry István *Fűzfa versek* kompozíciójának nyitó versében, melyben – más köeteit, nyitó és záró verseit is beleértve – a legjobban sűríti a szerző költői programját, találkozunk ismét a *paraszt versek* kifejezéssel.

20 S ebben megerősített Vadai István is mindentudó számítógépének szöveganyagával; ezúton köszönöm a segítségét.

21 GELEJI KATONA István, *Az kegyes olvasokhoz es eneklökhöz tetetett rövid intes [...]* = KESERŰI DAJKA János, *Az keresztyeni üdvözítő hitnek egy nyomban jaro igazsagahoz inteztetett [...]* *öreg graduál*, Gyulafehérvár, 1636, 4r.

22 BARTÓK, „Sokkal magyarabbúl...”, i. m., 272. További előfodulások árnyalhatják a szó jelentéstörténetét: *Sermones Dominicales* (1456 k.): „more vulgari, vulgo: parasztzerent”; Gyöngyösi szótártörődék (1560 k.): „aborigines, rusticus, agrestis: vad paraszth, nemtelen”; *Kolozsvári szójegyzék* (1577 k.): „agrestis, incomptus: paraszt”; Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclaturája* (1590): „ignobilis: nemtelen, paraszt”. Lásd még BARTÓK István, „*Patvaros philosophusok, visszalkodo, maguk hanio böltsek*”: *Adalékok az 1530–1580 között keletkezett magyarországi glosszák, szójegyzékek és szótártörödékek kritikatörténeti vonatkozásaihoz*, ITK, 121(2017), 23–60.

23 *Salamon királynak, az David kiraly fianak Markalffal valo trefa beszede* *nek röüid könyve, Monyoroköröken Manlius Ianos által*, 1591 (RMK I, 247). Az idézet az Arcanum RMK szolgáltatásban elérhető fotómásolat általam modernizált átírása. Elérés: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_247/ (2017. 05. 01).

24 MISZTÓTFALUSI Kis Miklós, *Szent David királynak, és prophetanak száz ötven soltari [...]*. Amstelodamban, 1686 (RMK 1346), 1. sztlan levél r.

Más több mentségimet nem veszem versekre,
s bezárt fogházambúl nem adom napfényre,
nem is irok többet magam mentségére,
s paraszt verseimnek meg himezésére.²⁵

Kohárynak kedves foglalatossága volt költészetének túlzó kicsinyítése, örökös mentegetése, s erre igen összetett metaforarendszert dolgozott ki. Ennek apró eleme a *paraszt versek* is, melyeket nem hímez meg, következésképp díszítetlenek.²⁶ Ez az értelmezés a kifejezést az 'ékesítés, ornamentum nélküli vers' jelentéshez közelíti, tehát valóban a retorikai ornatus hiányára vonatkozhat. Szigeti Csaba is hasonló értelmezésre jut a fogalommal kapcsolatban: „Gróf Koháry Istvánnál a saját verseinek nagyjából rokon értelmezésű kifejezése volt a *goromba* és a *paraszt* vers. Ez utóbbi kifejezés talán annyit jelent, hogy nem kifinomult, de annyit bizonyosan igen, hogy nem arisztokratikus.”²⁷ A megértéshez azonban érdemes Koháry metaforarendszerét közelebbről is megvizsgálni.

Fűzfák megszólaltatója

Nem alaptalanul veti fel azt a lehetőséget Jelenits István, hogy a Kohárynál oly gyakran szereplő *fűzfavers* egy sajátos költői program kifejeződése.²⁸ Koháry barokk költészetre jellemző, sokrétűen értelmezhető fűzfa-allegóriát épít ki kompozícióiban költészetének meghatározására.

Bár a *fűzfa versek* megjelölést a *A' meg gyűkerezett rabságos bánatnak keserves bvszlással elteriedet ágain ki-nőtt fűzfa versek* című kötet vezeti be, előfordul már a második, *Rabságban heverve...* ciklus záró versének címében, illetve az ezt követő kronogramos záró sorokban is.²⁹ De a szerzői (kronológiai) rendezés szerinti első kötet, a *Munkács kővárában szerzett versek* nyitó és záró versei is tartalmazzák már azokat a fordulatokat, amelyek Koháry költészetének mentegetőző formuláit alkotják. Ilyenek a vers megalkotására vonatkozó *koholás*, *faragás*, illetve *fűzés* igék.

A vers fűzése nemcsak a versfűzért, tehát versek valamilyen sorrend szerinti egymáshoz rendelését jelenti, hanem egyrészt a verssorok akrosztichonokra való felfűzését, másrészt a papírok fűzetté, kötetté való összefűzését: „szóknak bötüire koholt

25 Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 16; a továbbiakban: RMKT XVII/16), 51. sz., 15. versszak.

26 Vö. „A varrásban parasztnak nevezik az illető ruhának hímezetlenül hagyott részét. A ruhának, kendőnek hímeze, parasztja.” CzF, 70.

27 SZIGETI Csaba, *Az magyar verseknek annya (Egy levél a Batthyány-udvarból 1630 körül)*, Vasi Szemle, 67(2013), 393–411, itt: 397.

28 JELENITS István, *Ez világot senki által nem élte... = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 351–364, itt: 352.

29 RMKT XVII/16, 108–109.

és faragot, egybenkötöt s-ösze füzöt, pennára felvet, papirosra letet füzfa verseknek vége”.³⁰

A versfüzér Gyöngyösi István *Rózsakoszorúját* is emlékezetünkbe idézheti, melyet költője barátsággal és vigasztalásul Kohárynak ajánlja: „Mert azmint az említett koszorú fejr és piros rózsákbúl, azaz, vigasságos és keserves dolgokból köttetett, úgy az Nagyságod életének is koszorúja hol gyenge, hol sértő virágokkal, tudniillik keserűséggel egyes örömmel és dicsőiséggel füzetett eleitül fogvást.”³¹

A koszorúfüzés a *Rózsakoszorú* bevezetőversében is két helyen megjelenik, egyrészt a babérkoszorú füzéseként (34. strófa), másrészt a koszorúfüzés mint szüzsies tevékenységként (64. strófa). Utóbbi előzményeként érdemes megemlíteni Pécsi Lukács művét, *Az keresztyén szüzeknek tisztességes koszorúját* (1591), akinél a koszorúfüzésnek az erkölcsös leány allegóriájának kibontásában van kulcsszerepe.

A *Murányi Vénus* ajánlásában a Koháryéhoz igen hasonló mentegetőző formulával találkozhatunk: „igyekeztem azt lassú elmémnek érkezése szerént ezen együgyű históriámnak magyar versekből füzött tollaival úgy szárnyaznom [...]”.³² Az *Üdömlátás* közben szerzett versek záró darabja és Gyöngyösi Kemény-eposzának előszava még szorosabb összefüggést mutat maga mentésében. Gyöngyösi a címbe is beemeli az „elrongyolott első írásnak töredékiből” keletkezési körülményt, melyet az előszóban ki is fejt.³³ Ugyanez a helyzet ismétlődik Koháry esetében is, igen hasonló megfogalmazással. A lakóhelyét feldúló kurucok verseit is széttépték, a költő azonban visszatértekor újraírja azokat: „szaggatott verseim talált darabjából / újokban irattam el tépet rongyából”.³⁴ Az egyezésre e helyt a kiadás jegyzete is felhívja a figyelmet – de több helyen előfordul még a formula: a feltehetőleg 1723–1726 között írt *Hól egyszer s’-hól maszor ki-faragot s’-öszve szedet, rongyabvl le-irt füz-fa versek* címében,³⁵ valamint egy 1685–1713 között szerzett vagy átdolgozott versében. Ennek nagyobb része, az elméjének sétálása a *Füzfa versek* kompozíció elejére, első négy strófája pedig az álom-kompozíció (*Keseredet rabnak...*) végére kerül.³⁶ A vers eredeti kolofonja, melyben az iratok rongyolódását Koháry még tovább fokozza, kimarad a nyomtatott kompozíciókból.

30 *Uo.*, 109.

31 GYÖNGYÖSI István, *Rosa-Koszoru*, Lócse, 1690 (RMK I, 1388). Modern kiadása: Uő, *Rózsakoszorú*, s. a. r., jegyz., utószó JANKOVICS József, Bp., Balassi, 2002 (Régi Magyar Könyvtár). A dolgozatban ennek elektronikus verzióját (2005) idézem: <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/rozsakoszoru/rozsakoszoru.html/> (2017. 05. 01).

32 GYÖNGYÖSI István, *Mársal társolkodó Murányi Vénus*, Kassa, 1664 (RMK I, 1014). Modern kiadása: Uő, *Mársal társolkodó Murányi Vénus*, s. a. r., jegyz. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 1998 (Régi Magyar Könyvtár). A dolgozatban ennek elektronikus verzióját (2008) idézem: <http://mek.oszk.hu/06000/06075/html/> (2017. 05. 01).

33 GYÖNGYÖSI István, 1693, *Porából meg-éledett Phoenix*, Lócse, 1693 (RMK I, 1442). Modern kiadása: Uő, *Porából meg-éledett Főnix*, s. a. r., jegyz. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 1999. A dolgozatban ennek elektronikus verzióját (2008) idézem: <http://mek.oszk.hu/06000/06076/06076.html/> (2017. 05. 01).

34 RMKT XVII/16, 265.

35 *Uo.*, 311–315.

36 *Uo.*, 191–210.

Rabságomban fel irt keserves igyemett,
Midőn az kuruczok öldözzvén engemett
Praedáltak úyiobban szerzett értékemett,
El tépték, szaggatták töb fűszfa versemet.

Irattam ezekett azok darabjából,
Pad allat maradott eltépet rongyából,
Hoszú sok üdőre Posony városából
Érkezzvén Csabrágban Isten jóvoltából.³⁷

Mint Bartók István tanulmányából ismeretes, Gyöngyösi előszavaiban igen tudatosan használja és magyarázza a korabeli retorikai-poétikai terminológiát.³⁸ A Kemény-eposz előszava, mely a költészet és a közönséges beszéd, illetve a história szembeállítására építve magyarázza az eposz poétikai, verstani megoldásait, számos pontján megfeleltethető a scaligeri poétikának. Koháry verses elő- és utószava, kronogramokkal terhelt címadásai és kolofonjai mintha éppen e poétikai tudatosságot igyekeznék kijátszani: szerénykedő fordulatai éppen azokat az erényeket hiányolja saját műveiből, melyeket Gyöngyösi oly meggyőződéssel fejt ki előszavában. Ismerve a két szerző és műveik közötti szoros kapcsolatot,³⁹ elképzelhetőnek tartom, hogy Gyöngyösi ilyen mélységekig is hatással lehetett költőtársára.

A *Fűzfa versek* olvasóhoz szóló ajánlása fogalmazza meg legkerekebben azt a költői programot, mely kompozícióiban megjelenik: éppen ebben a környezetben fordul elő a *paraszt versek* kifejezés is. A lehetetlen költészet, az abszurd költői helyzet Koháryé. Raboskodva, tehetetlenségében fog a versíráshoz, hogy unalmát, kétségbeesését elűzze, de nem tud alkotni, mert be van zárva („Nem lehet fogházban Apolló szállása”),⁴⁰ s még eszközt sem kap hozzá (vö. még RMKT XVII/16/15. sz. vers). Mégis alkot, de állítása szerint ezt is megunja, verseit pedig nem egyszer „unalmas verseim”-nek titulálja. Majd a meg sem írt, fejben koholt, s életének újabb viszontagságai során a kurucok által elrongyolt verseit vénségére a pad alatt kúszva kényszerül összeszedni.⁴¹

A fűzfavers faragása mint alkotási mód Koháry egy kései versében (*Hól egyszer s’-hól maszor ki-faragot...*) jelenik meg a maga teljességében, s válik valóban költői programmá: „Sokan sokat írtak azoknak [cédrus, bükk stb. nemesebb fák] hasznárúl, / De vallyon valaki mit irt az füz-fárúl?”⁴² A fűzfa tehát tudatos választás: „Verseimet azért faragtam füz-fábúl, / Azokat faragva üdöm unalmábúl, / Menthessem magamot szívem

37 Uo., 371.

38 BARTÓK István, *História és poézis: Gyöngyösi István megjegyzései a költészetről*, ItK, 109(2005), 243–258.

39 Vö. még GyÖRI Orsolya, *A Gyöngyösit imitáló Koháry István*, It, 77(1996), 70–75.

40 RMKT XVII/16, 132.

41 Véleményem szerint a szakirodalom által erősen vitatott keletkezési körülményekre való hivatkozás is Koháry e sajátos költői játékának eszközei. Ez azonban már egy következő tanulmány témája.

42 Érdekes egyezést mutat Koháry e verse egy 1675-ben megjelent kiadvánnyal – már csak kezdősorában is. „Sokan sok dolgokról ezelőtt írtanak, De még dicsiretét nem láttam a nádnek” Ismeretlen szerző, *Nád-síp*, h. n., 1675, 1v. RMK 1187c.

bánattyátúl”.⁴³ A növény metaforika Koháry Andrásnak írt versében is megjelenik, mellyel életművét, nyomtatott és kéziratos műveinek kolligátumát ajánlja unokaöccsének. Itt a nemes rózsza és a hitvány бүрök, illetve fűzfa kerül szembe: „Piros rósa helyet olykor бүркöt ásnak, / Fűzfa verseimet nem tartom rósának”.⁴⁴

Csanda Sándor a fűzfa poézis hangoztatását egyszerű költői szerénykedésként értelmezi, s ebben Beniczkyhez hasonlítja Koháryt.⁴⁵ Kecskés András monográfiájában különös példaként említi Koháry esetét: a *fűzfa vers* kifejezést más költő (a saját költeményére) nem alkalmazza.⁴⁶ Szigeti Csaba is megemlíti mint „ön(alul)értékelő” gesztust, s jellegzetesen 17. századnak tartja.⁴⁷ Valóban érdekes, hogy a *fűzfavers*, *fűzfapoéta* kifejezések a korban szinte kivétel nélkül a hitvitázó, illetve prédikációs irodalomban fordulnak elő, például Geleji Katona, Pázmány és Czeglédi írásaiban. Réthei Prikkel Marián a tréfaszók eredetét és használatát vizsgálva általánosságban is megállapítja, hogy azok előfordulási gyakorisága a hitvitázók munkáiban kimagaslik.⁴⁸ A „fa-” előtagú tréfás szóösszetételeket vizsgáló tanulmányaiban számos példát hoz a fűzfa poéta, fűzfa pap stb. kifejezésekre.⁴⁹ Érdekes összefüggést mutat, hogy annál a Csúzy Zsigmondnál is bőven adatolhatók a fűzfás tréfaszók, akinek művei megjelentetésében éppen Koháry játszott mecénási szerepet: Csúzy neki ajánlja műveit.⁵⁰

Koháry István költészetében tehát a magát mentegető formulák oly mértékben elhatalmasodnak a verseken, s határozzák meg azok befogadását, hogy érdemes valóban költői programként értelmezni azokat. Ezt támasztja alá az is, hogy a formulák jellemzően olyan pozícióban jelennek meg (cím, argumentum, kolofon, nyitó és záró versek), melyek által az adott kompozíció egészére vonatkoznak. Koháry költészetében a rabság egyszerre unalom, iskola és keresztviselés: versei a túlélés módozatairól szólnak. A paratextusokban pedig ezek a módozatok összpontosulnak, s fonódnak össze a fűzfa poézis allegóriájával.

A *paraszt versek* kifejezés eddig ismert három előfordulását vizsgálva sem tud nyugvópontra jutni az a feltételezés, mely szerint irodalomelméleti fogalommal vagy annak csírájával van-e dolgunk. Míg Szenci Molnárnál segít az irodalomelméleti (pontosabban verselméleti, illetve retorikai-poétikai) kontextus, Wathay és Koháry esetében – versekről lévén szó – az értelmezéshez kevés támpont adatik. A *paraszt versek* mindhárom esetben ’egyszerű, (meg)műveletlen, díszítetlen versek’ jelentésben szerepel, mely egyszerre vonatkozhat azok verselésére s retorikai kidolgozottságára (ornatus hiányá-

43 RMKT XVII/16, 90. sz., 18–22. versszak.

44 Uo., 306.

45 CSANDA Sándor, *Koháry István börtönverseinek keletkezése*, Irodalmi Szemle, 38(1986), 361–371.

46 KECSKÉS, i. m., 96.

47 SZIGETI, i. m., 397.

48 RÉTHEI PRIKKEL Marián, *A régi magyar tréfaszók*, I–III, MNy, 3(1907), 290–301, 338–344, 386–395.

49 RÉTHEI PRIKKEL Marián, *Fapap, fajankó, fapénz és társaik*, MNy, 44(1915), 101–106; Uő, *Fakutya*, MNy, 11(1915), 22–25.

50 MACZÁK Ibolya, *Koháry István és a régi magyarországi prédikációk = Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*, szerk. KOZICZ János, KOLTAI András, Bp.–Kecskemét, Piarista Rend M. Tartománya–Piarista Gimn., Kollégium, Ált. Isk. és Óvoda, 2015, 55–66, itt: 57–62.

ra). Míg Szencinél véleményem szerint inkább verstani értelemben szerepel a fogalom, Kohárynál egyértelműbb a retorikára, a díszítésre (meghímezésre) való utalás. Wathay esetében ennyit sem szögeznék le.

Koháry István költészetének paratextusait vizsgálva megszilárdulni látszik Jelenits István azon sejtése, hogy a fűzfapoézissel való játék, s maga mentésének formulái olyan metaforarendszert alkotnak, amely költői programként értelmezhető. Olyan programként, mely Koháry ciklusainak szerves részévé válik, s ugyanakkor a korabeli költészet (Zrínyi, Gyöngyösi, Beniczky) és hitvita-irodalom (Pázmány, Csúzy) alkotásaiba is beágyazódik.